

PRAMONĖS PLĖTOJIMO DĖSNINGUMAI IR ETAPAI PASAULIO EKONOMIKOJE

NORBERTAS BALČIŪNAS

Per pastarąjį šimtmetį apdirbamajai pramonei teko itin svarbus vaidmuo nuolat plėtojant gamybos priemonių gamybą visam ūkiui ir vartojimo prekes gyventojams. Mokslo ir technikos pažanga lėmė spartų pramonės plėtojimą ir per pastaruosius du dešimtmečius sudarė prielaidas reikštingam globalizavimo procesui pasaulinėje ekonomikoje, vis labiau besireiškiančiam per investicijų, darbo jėgos ir finansinių išteklių kooperavimą tarp šalių ir visų pirma – apdirbamojoje pramonėje. Pažymėtina, kad apdirbamosios pramonės vaidmuo ir svarba per pastaruosius kelis dešimtmečius kito ne tik kiekybiniu, bet ir kokybiniu atžvilgiu.

Lietuvos ekonomikai pereinant į rinkos santykius ir integruojantis į Vakarų Europos ekonomiką, apdirbamosios pramonės vaidmuo ir jos pertvarkymas tapo itin svarbus dėl: didelio Lietuvos pramonės nuosmukio (1990–1994 m. pramonės bendrasis vidinis produktas sumažėjo beveik 4 kartus), besiklostančių skirtingų ir net visiškai priešingų požiūrių Lietuvoje į pramonės plėtojimą, būtinumo apdirbamąją pramonę integruoti į rinkos ekonomikos šalių tarpą bei kitų priežasčių.

Išsivysčiusiose pasaulio šalyse apdirbamosios pramonės bendrojo vidinio produkto (BVP) dalis 1991 m. sudarė 1/4–1/3 viso ūkio bendrojo vidinio produkto apimties (1 lentelė). Apdirbamosios pramonės dalis buvo 1,3–1,5 karto didesnė negu finansinio tarpininkavimo, draudimo, nekilnojamojo turto ir komercinės veiklos; 1,8–1,9 karto didesnė nei didmeninės ir mažmeninės prekybos, viešbučių bei restoranų veiklos; 3,5–4,5 karto daugiau nei vežimo, saugojimo ir ryšių šakos ir t. t.

Europos mažosiose šalyse apdirbamosios pramonės BVP dalis sudarė 1/4–1/3 ir kaip ir išsivysčiusiose pasaulio šalyse buvo didesnė negu kitų ūkio šakų dalis. Darbo jėgos šakinėje struktūroje apdirbamosios pramonės

dalis išsivysčiusiose ir Europos mažosiose šalyse taip pat buvo didelė ir 1988 m. sudarė 1/5–1/4 (su išgaunamąja pramone – apie 1/3), o Vokietijoje ir Austrijoje atitinkamai 32 proc. ir 28 proc. (40 proc. ir 37 proc. – su išgaunamąja pramone) viso ūkio dirbančiųjų skaičiaus (3 lentelė), t. y. lemiamas vaidmuo teko dirbantiesiems pramonėje ir visų pirma apdirbamojoje pramonėje. Tuo tarpu aptarnaujančių ūkio šakų (visos ūkio šakos, išskyrus žemės ūkį ir pramonę) darbo jėgos dalis išsivysčiusiose pasaulio šalyse sudarė apie 2/3 ir Europos mažosiose šalyse – apie 1/2 visų ūkio dirbančiųjų.

Dažnai apdirbamosios pramonės ir aptarnaujančių ūkio šakų vaidmuo ir jų tarpusavio palyginimas atliekamas neteisingai, kadangi į aptarnaujančių ūkio šakų sudėtį įtraukiamos visos ūkio šakos, išskyrus žemės ūkį ir pramonę. Būtent dėl to bendra aptarnaujančių ūkio šakų dalis pagal produkcija tampa gana didelė ir dažniausiai sudaro 1/2–2/3.

Naujose industrinėse šalyse apdirbamosios pramonės dalis nuolat ir sparčiai didėdama 1991 m. sudarė apie 1/3 BVP ir darė didžiulę įtaką savo šalių sparčiam vystymuisi ir industrializacijos proceso plėtojimui (1 lentelė, 4 pav.). Be to, naujose industrinėse šalyse apdirbamosios pramonės dalis irgi buvo gerokai didesnė negu kitų ūkio šakų: 2–3 kartus didesnė negu šakos – vežimas, saugojimas ir ryšiai; 1,6–2 karto – negu didmeninė ir mažmeninė prekyba, viešbučiai bei restoranai; 1,1–1,8 karto – negu finansinis tarpininkavimas, draudimas, nekilnojamasis turtas ir komercinė veikla ir t. t. Specifiņę išimtį sudarė tik šalis – miestas Honkongas (teritorijos plotas – 1012 km²), kurioje apdirbamosios pramonės dalis buvo 1,2 karto mažesnė negu šakos – didmeninė ir mažmeninė prekyba, viešbučiai bei restoranai ir 1,5 karto – negu finansinis tarpininkavimas, draudimas, nekilnojamasis turtas ir komercinė veikla.

Kitose besivystančiose šalyse apdirbamosios pramonės dalis ir vaidmuo iš esmės buvo analogiški, nors industrializacijos procesas buvo plėtojamas ne taip sparčiai ir apdirbamosios pramonės dalis didėjo lėčiau (1 lentelė, 4 pav.).

Taigi susiklostę pasaulio šalių ekonomikos dėsningumai akivaizdžiai rodo, kad apdirbamajai pramonei vystant ekonomiką teko ir tenka svarbiausias ir lemiamas vaidmuo, kuris pasireiškia prekinio ūkio sukūrimu, nuolatiniu jo plėtojimu bei efektyvumo didinimu kiekvienoje šalyje.

Visos pramonės (išgaunamosios ir apdirbamosios pramonės) dalis BVP užsienio šalyse buvo dar didesnė (apie 10 proc.) ir dėl to jos vaidmuo ekonomikai plėtoti tampa dar svarbesnis. Mažesnė apdirbamosios pramonės dalis Norvegijoje (1 lentelė) buvo susijusi su itin plačiu išgaunamosios pramonės išvystymu (apie 1/5 sudaro išgaunamoji pramonė).

Kita vertus, apdirbamosios pramonės dalis išsivysčiusių pasaulio ir Europos mažųjų šalių ūkyje per pastaruosius du dešimtmečius palengva mažėjo (1 lentelė, 3 pav.). Mūsų nuomone, tokį apdirbamosios pramonės dalies mažėjimą lėmė spartus globalizavimo proceso plėtojimas ir specializacijos bei kooperacijos tarp šalių gilinimas pasaulinėje ekonomikoje.

1970–1980 m. Lietuvos pramonės dalis gana sparčiai didėjo iki 46 proc. nacionalinių pajamų apimties, o 1981–1989 m. ji sumažėjo iki 36 proc. Pradėjus įgyvendinti ekonomikos reformą Lietuvoje pramonės dalis ėmė šuoliškai mažėti ir 1994 m. sudarė tik 23 proc. bendrojo vidinio produkto apimties (35 proc. 1989 m. bendrojo vidinio produkto apimties). Tuo tarpu kitų ūkio šakų (prekybos, vežimo ir kt.) dalis pastaraisiais metais gana sparčiai didėjo. Taigi gamybos nuosmukis pramonėje ir jos įtakos mažėjimas, nepaisant vykstančio įtakos persiskirstymo tarp ūkio šakų, Lietuvoje įgavo pernelyg grėsmingą tendenciją, kuri jau atsiliepia ir ateityje atsilieps didesniu ar mažesniu mastu visam šalies ūkiui. Iš pradžių gali atrodyti, kad Lietuvos apdirbamosios pramonės dalis dydžiu priartėjo prie užsienio šalių lygio ir padėtis lyg ir būtų normali (1 lentelė). Tačiau reikia įvertinti tai, kad išsivysčiusių pasaulio ir Europos mažųjų šalių apdirbamosios pramonės išvystymo lygis ir sukuriama nacionalinio produkto apimtis vienam gyventojui yra keturis penkis ir net dešimtis kartų didesnė negu Lietuvos apdirbamosios pramonės (1 pav., 2 lentelė). Be to, užsienio šalyse gana plačiai išvystyta išgaunamoji pramonė, kuri sudaro gana nemažą dalį – 8–14 proc. kiekviename šalies ūkyje, o Lietuvoje tik apie 1 proc.

Apdirbamosios pramonės ir šalies išsivystymo lygio tarpusavio priklausomybė bei dėsningumai. Akivaizdu, kad yra glaudus priežastinis apdirbamosios pramonės ir šalies išsivystymo lygio ryšys, t. y. bet kurios pasaulio šalies išsivystymo lygis tiesiogiai priklauso nuo apdirbamosios pramonės išsivystymo lygio bei jos dalies ūkio šakinėje struktūroje. Kuo didesnė apdirbamosios pramonės dalis ir pažangesnė jos šakinė struktūra tuo aukštesnis nacionalinio produkto, tenkančio vienam gyventojui, lygis (1 pav.). Šis fun-

damentalus dėsniumas, kuris išsivysčiusiose pasaulio šalyse itin akivaizdžiai reiškėsi pirmojoje šio šimtmečio pusėje, sukeldamas spartų industrializacijos proceso vyksmą, besivystančiose šalyse reiškiasi per pastaruosius 20–30 metų (1 lentelė, 4 pav.).

Pasaulio šalyse, kur žemas bendrojo nacionalinio produkto (BNP) lygis, apdirbamosios pramonės dalis 1965–1989 m. padidėjo 1,4 karto, dėl to bendrojo vidinio produkto, sukurto apdirbamojoje pramonėje apimtis padidėjo net 8,1 karto, o nacionalinio produkto, tenkančio vienam gyventojui, lygis pakilo 2 kartus (2 lentelė). Analogiškas dėsniumas buvo būdingas ir šalims, kur santykiškai žemas nacionalinio produkto lygis. Naujose industrinėse šalyse (Pietų Korėjoje, Singapūre ir kt.) įvyko analogiški pokyčiai. Pavyzdžiui, Pietų Korėjos apdirbamosios pramonės dalis 1965–1988 m. padidėjo 2 kartus (1 lentelė), dėl to BVP, sukurto apdirbamojoje pramonėje, apimtis padidėjo net 47 kartus, o nacionalinio produkto, tenkančio vienam gyventojui, lygis pakilo 5,4 karto [6].

Apdirbamosios pramonės ir šalies išsivystymo lygio tarpusavio priklausomybė pasaulio šalyse, kur žemas ir santykiškai žemas BNP lygis, išliko ir rodikliams kintant priešinga kryptimi, t. y. mažėjant apdirbamosios pramonės daliai – dažniausiai mažėjo BNP sukurto pramonėje apimtis (arba beveik nedidėjo) ir smuko nacionalinio produkto, tenkančio vienam gyventojui, lygis.

Apdirbamosios pramonės ir šalies išsivystymo lygio tarpusavio priklausomybė bei dėsniumai pasireiškė ir Lietuvos ekonomikoje. Lietuvos apdirbamosios pramonės dalis 1989–1994 m. sumažėjo 1,5 karto ir dėl to, bendrojo vidinio produkto, sukurto apdirbamojoje pramonėje, apimtis sumažėjo beveik 4 kartus, o bendrojo vidinio produkto, tenkančio vienam gyventojui, lygis JAV dol. nusmuko 4,8 karto. Itin akivaizdžiai tai rodo Lietuvos apdirbamosios pramonės dalies ir bendrojo vidinio produkto, tenkančio vienam gyventojui, lygio tarpusavio priklausomybės kitimo trajektorija 1989–1994 m. (1 pav., taškai 24.1–24.3). Mūsų nuomone, ši trajektorija Lietuvoje galėjo būti ir kitokia (1 pav. – racionali 24.1 taško tendencija). Ir tai visų pirma susiję su Lietuvos apdirbamosios pramonės pasirinkta struktūrine politika ir prioritetais bei jų įgyvendinimu. Deja, Lietuvos apdirbamosios pramonės dalis 1990–1994 m. labai sparčiai mažėjo ir pateko į pasaulio šalių, kur santykiškai žemas nacionalinio produkto lygis, grupę (2 lentelė).

Taigi galima teigti, kad būtent apdirbamoji pramonė ir jos dalis tiesiogiai formuoja ir lemia BNP vienam gyventojui lygį, o pasirinkta bei įgyvendinama struktūrinė pramonės politika ir prioritetai – pramonėje sukuriama nacionalinio produkto didėjimo spartą, kuri atitinkamai lemia kiekvienos šalies BNP vienam gyventojui didėjimo spartą.

Apdirbamosios pramonės struktūrinės politikos ir prioritetų pasirinkimas ir įgyvendinimas iš esmės lemia mažesnių ar didesnių ir net labai aukštų augimo tempų formavimąsi. Būtent dėl to pasaulio šalys įgauna labai skirtingus ekonominio augimo tempus ir tampa nuolat besivystančiomis žemesniu ar šiek tiek aukštesniu lygiu arba naujomis industrinėmis šalimis ir pradeda realiai artėti prie išsivysčiusių pasaulio šalių lygio.

Mūsų nuomone, egzistuoja apdirbamosios pramonės vystymo dėsningumas ir trys jo etapai, kurie akivaizdžiai matomi iš svarbiausios ūkio proporcijos – apdirbamosios pramonės dalies kitimo per gan ilgą laikotarpį (2 pav.).

Pirmu etapu apdirbamoji pramonė vystoma gilinant darbo pasidalijimą ir specializaciją iš esmės šalies viduje ir tarptautiniai ryšiai su kitomis šalimis menkai tėra išplėtoti. Formuojama ir nuolatos tobulinama apdirbamosios pramonės šakinė struktūra šalies viduje. Kuriamas ir plėtojamas prekinis ūkis. Šiuo etapu prekinis ūkis plėtojamas daug sparčiau negu finansinis ūkis, o apdirbamosios pramonės šakos dalis yra daug didesnė negu finansinio tarpininkavimo, draudimo, nekilnojamojo turto ir komercinės veiklos šakos. Pirmas etapas dažniausiai būdingas besivystančioms šalims, kur žemas, santykiškai žemas ir santykiškai aukštas BNP vienam gyventojui lygis. Itin taisyklingas apdirbamosios pramonės vystymo dėsningumo pirmo etapo formavimasis matyti Pietų Korėjoje, Turkijoje ir PAR, kurių apdirbamosios pramonės daliai per 1955–1991 m. laikotarpį buvo būdinga akivaizdi didėjimo tendencija – atitinkamai padidėjo: 3,1 karto, 2 kartus ir 1,5 karto (1 lentelė, 4 pav.).

Antru etapu apdirbamoji pramonė vystoma gilinant darbo pasidalijimą ir specializaciją ne tik šalies viduje, bet ir tarp tautų bei šalių. Dėl to tarptautiniai moksliniai ir gamybiniai ryšiai bei bendradarbiavimas su kitomis šalimis įgauna platų mastą ir sparčiai plėtojama integracija. Vyksta spartus tarptautinės apdirbamosios pramonės šakinės struktūros formavimasis. Šalies viduje kuriamas prekinis-finansinis ūkis vis labiau didėjant finansinio ūkio įtakai. Šiuo etapu finansinio tarpininkavimo, draudimo, nekilnojamojo turto bei komercinės veiklos šakų dalies dydis priartėja prie

apdirbamosios pramonės dalies arba tampa net vienodi. Antras etapas būdingas šalims, kur aukštas BNP vienam gyventojui, taip pat kai kurioms šalims, kur BNP lygis santykiškai aukštas. Antrasis dėsningumo etapas buvo būdingas JAV, Vokietijos, Prancūzijos, Italijos apdirbamajai pramonei šeštajame dešimtmetyje, t. y. kai šių šalių apdirbamosios pramonės dalis praktiškai nekito (1 lentelė). Europos mažųjų šalių (Danijos, Liuksemburgo, Olandijos, Suomijos, Švedijos) apdirbamoji pramonė į antrąjį etapą pateko po 1974–1975 m. (1973 m. įvyko pirmoji naftos krizė), kuriame yra ir dabar vis labiau artėdamos prie trečio etapo. Iš kitų šalių į antrą etapą nuo 1980–1985 m. pateko Graikija, Kipras, Portugalija, Filipinai ir kt. (1 lentelė, 3 pav.).

Trečiu etapu apdirbamoji pramonė vystoma sparčiau gilinant tarptautinį darbo pasidalijimą ir specializaciją negu darbo pasidalijimą ir specializaciją šalies viduje. Įsigali globalizavimo procesas. Vyksta sparti bei glaudi mokslo ir gamybos kooperacija tarp šalių bei tautų. Pradedama formuotis mažesnės ar didesnės globalinės struktūros. Sparčiai formuojasi globalinė apdirbamosios pramonės šakinė struktūra, apimanti daugelį pasaulio šalių. Šalies viduje kuriamas ir plėtojamas finansinis-prekinis ūkis. Šiuo etapu finansinis ūkis plėtojamas sparčiau negu prekinis ūkis, o finansinio tarpininkavimo, draudimo, nekilnojamojo turto ir komercinės veiklos šakų dalis tampa ne tik lygi, bet ir pastebimai didesnė negu apdirbamosios pramonės šakos. Trečias etapas išsivysčiusiose pasaulio šalyse prasidėjo nuo 1970–1974 m. ir dabar įgavo itin platų mastą (1 lentelė, 3 pav.). Iš mažųjų Europos šalių trečiasis etapas buvo būdingas Austrijai ir Belgijai, t. y. per pastaruosius du dešimtmečius mažųjų Europos šalių apdirbamajai pramonei nebuvo būdingi ryškūs globalizavimo procesai. Ir tai suprantama, kadangi šių šalių poveikio globalinei apdirbamosios pramonės struktūrai mastas ir negali būti didelis. Kita vertus, pažymėtina, kad aštuntojo dešimtmečio pabaigoje ir devintojo pradžioje, vis sparčiau plėtojantis Vakarų Europos šalių ekonomikos integracijos procesams (ėmė daugėti EB asocijuotų narių ir tikrųjų narių), atsivėrus uždarei ekonominei sistemai Centrinėje ir Rytų Europoje ir prasidėjus itin spartiems Vakarų ir Centrinės Europos šalių integracijos procesams, dar labiau išryškėjo apdirbamosios pramonės vystymosi dėsningumo trečiasis etapas išsivysčiusiose pasaulio ir mažosiose Europos šalyse. Tai rodo akivaizdus apdirbamosios pramonės dalies sumažėjimas tose šalyse 1991 m. palyginti su 1988 m. (1 lentelė).

Taigi dabar apdirbamosios pramonės globalizavimas apima išsivysčiusias pasaulio šalis ir pradėjo apimti mažąsias Europos šalis. Be to, pastaraisiais metais globalizavimo procesas pradėjo sparčiai plisti naujose industrišesnėse šalyse ir kitose Europos bei Azijos šalyse.

Vykstant pasaulinės ekonomikos globalizavimo procesui, labai sparčiai plėtojamos transnacionalinės korporacijos (TNK) kaip viena pagrindinių ir konkrečių šio proceso reikšmingų formų ir stiprėja jų įtaką šalių ekonomikai. Bendras dirbančiųjų TNK skaičius per 25 metus padidėjo net 1,8 karto ir 1992 m. sudarė apie 73 mln. žmonių, o tiesioginių investicijų apimtis į užsienio šalis didėjo tiesiog šuoliškai (6,9 karto) ir 1992 m. sudarė 1932 mln. dolerių. TNK veikla 1985–1992 m. itin sparčiai buvo plėtojama užsienio šalyse ir pirmiausia – besivystančiose šalyse: dirbančiųjų užsienio filialuose skaičius padidėjo 1,3 karto, iš jų filialuose, esančiuose besivystančiose šalyse, – net 1,7 karto. Išsivysčiusiose pasaulio šalyse TNK buvo plėtojamos gan lėtai ir dirbančiųjų jose skaičius padidėjo tik 1,1 karto. Akivaizdu, jog pigi darbo jėga ir gamtos išteklių, neįsisavintos prekių rinkos ir didelis pelnas, silpna ekonomika ir žemas investicinis pajėgumas TNK sudarė itin palankias sąlygas plėtoti savo veiklą besivystančiose šalyse ir daryti joms gana didelę bei įvairialypę įtaką, kuri dažnai neatitinka nacionalinių besivystančios šalies interesų.

Atsižvelgtina į tai, kad kiekvienos iš 50-ties didžiausių TNK ekonominis pajėgumas yra itin didelis: produkcijos pardavimo apimtis užsienyje yra 3–20 kartų didesnė negu Lietuvos ūkio BVP apimtis, darbuotojų skaičius – nuo 10 iki 272 tūkst. žmonių, aktyvai užsienyje – nuo 10 iki 69 mlrd. dolerių. Be to, toks jų ekonominis pajėgumas yra sukoncentruotas daugiausia vienoje veiklos srityje: elektronikos, maisto produktų, chemikalų gamyboje ir pan. Tai rodo, kad TNK konkurencinis pajėgumas yra daug didesnis negu besivystančių ar pereinančių į rinkos ekonomiką šalių.

Būtina įvertinti ir tai, kad mažosioms Europos šalims plėtojant TNK tenka tik epizodinis vaidmuo. Tarp 50-ties didžiausių TNK yra tik kelių Europos mažųjų šalių atstovai: Šveicarija, Nyderlandai, Belgija. Tarp Europos Sąjungos transnacionalinių korporacijų Europos mažųjų šalių vaidmuo nors šiek tiek ir didesnis, tačiau išlieka epizodinis ir sudaro tik 0,3–3 proc. bendro korporacijų skaičiaus (4 lentelė). Pažymėtina, kad NVS vyksta sparčius gigantiškų kompanijų bei korporacijų (naftos, dujų ir kt.) formavimasis, kuris turi tiesioginę įtaką Lietuvos apdirbamajai pramonei bei jos struktūrai.

Ekonominis TNK pajėgumas, palyginti su mažosiomis šalimis, yra ne mažesnis, o dažnai ir didesnis. TNK sutelktos didelėse bei išsivysčiusiose pasaulio šalyse (80–90 proc.). Be to, akivaizdu ir tai, kad TNK yra pakankamai pajėgios daryti didelę ekonominę ir finansinę įtaką bei spaudimą mažosioms šalims, ir visų pirma pereinančioms į rinkos ekonomiką šalims, ir nepaisyti mažosios šalies interesų. Tai dar kartą rodo, kad Lietuvai, kaip mažai šaliai, pereinančiai į rinkos ekonomiką, neišvengiamai būtina savo šalies ekonomikos plėtojimo strategija ir visų pirma pagrįsta ūkio (ir pramonės) struktūrinė politika ir prioritetai, atitinkantys būtent mažos šalies nacionalinius interesus.

Lietuvos apdirbamajai pramonei, funkcionuojančiai beveik uždaroje buvusios TSRS ekonominėje sistemoje, 1970–1985 metais buvo būdingas apdirbamosios pramonės vystymosi antrasis etapas socialistinės ekonomikos sąlygomis. Pereinant į rinkos ekonomiką ir iš esmės pasikeitus ekonominės veiklos sąlygoms, jos bendrojo vidinio produkto dalis 1989–1994 m. sumažėjo 1,5 karto (nuo 34,5 iki 23,2 proc.) ir ji pateko į pirmąjį minėto dėsningumo etapą. Darbo jėgos srityje Lietuvos apdirbamosios pramonės darbuotojų dalis 1989–1994 m. mažėjo nuo 30 iki 20 proc. viso ūkio darbuotojų skaičiaus. Toks didžiulis ir spartus mažėjimas per trumpą laiką tarpą nėra būdingas darbo jėgai. Tai akivaizdžiai rodo apdirbamosios pramonės dalies mažėjimo mastai darbo jėgos srityje išsivysčiusiose pasaulio ir Europos mažosiose šalyse – 1,3–1,6 karto per 1960–1988 m. laikotarpį, t. y. net per 30 metų (2 lentelė). Tuo tarpu Lietuvos apdirbamosios pramonės dalis darbo jėgos srityje 1989–1994 m. sumažėjo net 1,5 karto, t. y. tik per 5 metus.

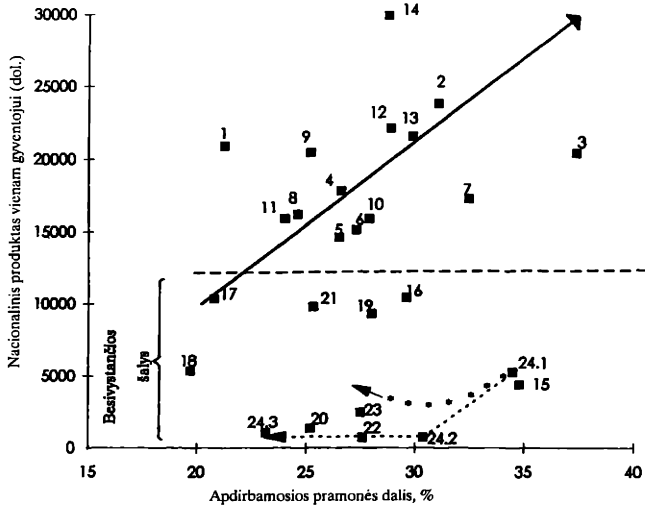
1989–1994 m. Lietuvos apdirbamosios pramonės dalis mažėjo pernešy sparciai ir tai lėmė itin didelį BNP vienam gyventojui nuosmukį (1 pav., trajektorija 24.1–24.3). Mūsų nuomone, pagrindinė priežastis buvo Lietuvos apdirbamosios pramonės struktūrinės politikos ir prioritetų nesuformavimas ir jų neįgyvendinimas. LR Vyriausybės nutarimu Nr. 334 (1992 05 08) ministerijos buvo įpareigosios parengti valstybės remiamas programas: pramonės rekonstravimo ir eksporto plėtojimo, miškų ūkio ir medienos, linų perdirbimo, odų ir kailių, farmacijos pramonės ir kt. Be to, nustatyta, kad nacionalinėms ir kitoms valstybės remiamoms programoms įgyvendinti gali būti panaudotos mokesčių lengvatos, lengvatiniai kreditai ir kt. priemonės. Mūsų nuomone, tai buvo tik pirmas žingsnis pradendant formuoti Lietuvos apdirbamosios pramonės struktūrinę politiką ir prioritetus. Juo labiau kad

pereinant į rinkos ekonomiką dėl itin didelių pokyčių programos turi būti sudaromos bene kiekvienai pramonės šakai. Tačiau dar ir dabar nenustatyti ir nepatvirtinti aiškūs ir konkretūs pramonės plėtojimo prioritetai trumpu bei ilgu laikotarpiu, kurie sudarytų apdirbamosios pramonės plėtojimo pamatą, o ne atskiras jos sritis ar tik kelis procentus visos pramonės produkcijos apimtį, kaip farmacijos, atliekų, antrinių žaliavų, kai kurių prietaisų, žemės ūkio bei perdirbamosios pramonės įrengimų ir kitų gamybų. Beveik saviėgai paliktas apdirbamosios pramonės šakinės struktūros pertvarkymas pereinamuoju į rinkos ekonomiką laikotarpiu labai greitai davė neigiamų padarinių ir Lietuvos apdirbamoji pramonė nusmuko į santykiškai žemo BNP lygio šalių grupę (1989 m. buvo santykiškai aukšto BNP lygio šalių grupėje). Be to, dėl nuolatinio apdirbamosios pramonės ir BNP vienam gyventojui nuosmukio Lietuva priartėjo prie žemo BNP lygio šalių grupės, t. y. prie atsilikusių pasaulio šalių grupės (2 lentelė).

Taigi Lietuvos apdirbamosios pramonės šakinės struktūros pertvarka 1989–1994 m. vyko neefektyviai: sukurtas BVP pramonėje sumažėjo beveik 4 kartus ir 1994 m. sudarė tik 26 proc. 1989 m. lygio, pramonės dalis ūkyje sumažėjo 1,5 karto, apdirbamosios pramonės finansinė būklė tapo apgailėtina – rentabilumas 1994 m. sudarė tik 1,0 proc., prarasta didelė anksčiau įsisavintos prekių rinkos dalis NVS šalyse, eksportą į Vakarų Europos šalis dažniausiai sudaro žaliavinio ir teršiančio pobūdžio prekės ir nesudėtingi gaminiai ir pan.

Mūsų nuomone, turint aiškia pramonės struktūrinę politiką ir nustatytus konkrečius prioritetus ir kartu juos nuosekliai įgyvendinant, Lietuvos pramonės mažėjimo trajektorija būtų buvusi visiškai kitokia. Tuo atveju apdirbamosios pramonės dalis mažėtų daug lėčiau ir bendrojo vidinio produkto, tenkančio vienam gyventojui, lygis būtų 2–3 kartus didesnis. Vytų kryptingas ir efektyvus apdirbamosios pramonės šakinės struktūros pertvarkymas (1 pav., racionali priklausomybės kitimo tendencija). Tada Lietuvos apdirbamosios pramonės dalis būtų pirmojo etapo pabaigoje ir galėtų artėti į antrojo etapo pradžią. Dabar Lietuvos apdirbamosios pramonės dalis ir toliau nenutrūkstamai mažėja (2 pav., 2 lentelė – žemo BNP lygio šalys). Dėl to formuojasi neefektyvi jos šakinė struktūra, kuri nėra palanki įsitraukti į vykstantį globalizavimo procesą pasaulio (ir ES) šalių apdirbamojoje pramonėje.

PRIEDAI

—→ – tiesinė priklausomybės kitimo tendencija išsivysčiusiose pasaulio šalyse ir Europos mažosiose šalyse.

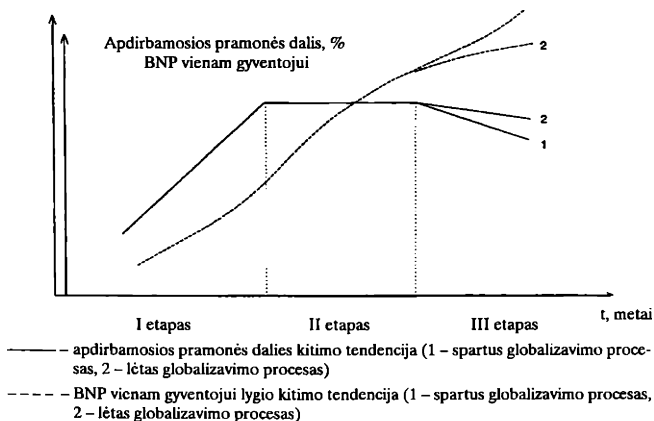
.....→ – faktinė priklausomybės kitimo tendencija Lietuvoje

---→ – racionali priklausomybės kitimo tendencija Lietuvoje

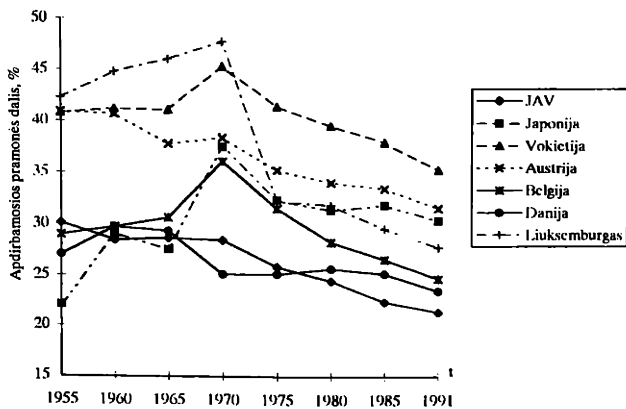
Išsivysčiusios šalys	Europos mažosios šalys	Naujos industrinės šalys	Kitos šalys
1. JAV	7. Austrija	15. P. Korėja	18. Graikija
2. Japonija	8. Belgija	16. Singapūras	19. Ispanija
3. Vokietija	9. Danija	17. Honkongas	20. Turkija
4. Prancūzija	10. Liuksemburgas		21. Izraelis
5. Jungtinė Karalystė	11. Olandija		22. Filipinai
6. Italija	12. Suomija		23. PAR
	13. Švedija		24.1 Lietuva – 1989 m.
	14. Šveicarija		24.2 Lietuva – 1993 m.
			24.3 Lietuva – 1994 m.

I pav. Apdirbamosios pramonės dalies ir šalies ekonominio išsivystymo lygio priklausomybė 1989 m.

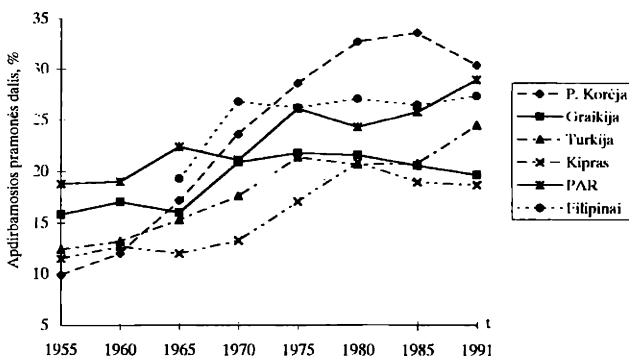
* Šaltinis [3] ir [6]

2 pav. Apdirbamosios pramonės vystymosi ir BNP vienam gyventojui lygio kitimo tendencijos ir etapai

3 pav. Išsivysusių pasaulio šalių ir Europos mažųjų šalių apdirbamosios pramonės BVP dalies kitimas

4 pav. Naujų industrinių šalių ir besivystančių šalių apdirbamosios pramonės BVP dalies kitimas

1 lentelė. Užsienio šalių apdirbamosios pramonės dalies kitimas (bendrasis vidinis produktas faktinėmis kainomis)¹

	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1988	1991
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Išsivysčiusios šalys									
JAV	30,1	28,4	28,6	28,4	25,8	24,4	22,3	21,3	...
Japonija ³	22,0	29,0	27,5	37,5	32,3	31,3	31,8	31,1	30,3
Vokietija	40,8	41,2	41,1	45,3	41,4	39,5	37,9	37,4	35,2
Prancūzija	36,4	37,4	35,4	30,6	28,1	26,6	25,9
J. Karalystė	36,8	36,2	35,2	37,6	33,9	30,6	27,1	26,5	...
Italija ²	28,2	29,6	28,4	31,0	30,8	31,9	28,0	27,3	24,8
Kanada	27,9	25,6	26,3	27,5	24,9	23,6	23,2	23,7	...
Europos mažosios šalys									
Austrija ⁴	40,9	40,7	37,8	38,4	35,2	34,0	33,4	32,5	31,5
Belgija	28,9	29,7	30,6	36,1	31,5	28,2	26,5	24,6	...
Danija	27,0	29,7	29,3	25,1	25,1	25,6	25,1	25,2	23,4
Liuksemburgas	42,2	44,8	...	47,7	32,2	31,8	29,5	27,9	27,7
Norvegija	27,3	26,6	26,6	27,5	28,2	20,3	17,9	19,8	17,4
Olandija	31,4	...	22,3	21,6	24,0	...
Suomija	26,9	26,8	27,3	30,5	30,4	32,6	30,0	28,9	23,8
Šveicarija	28,8	...	28,8
Švedija	32,7	33,3	35,2	34,1	32,0	31,0	31,2	29,9	26,3

1 lentelės tęsinys

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Naujos industrinės šalys									
P. Korėja	9,9	12,0	17,2	23,6	28,6	32,7	33,6	34,8	30,4
Singapūras	21,9	25,1	29,8	23,9	29,6	29,0
Honkongas	23,5	22,3	20,8	...
Kitos šalys									
Graikija	15,8	17,0	16,0	20,9	21,8	21,6	20,6	19,7	...
Turkija	12,4	13,2	15,3	17,6	21,4	20,7	20,8	25,2	24,5
Ispanija ²	25,7	25,9	27,4	30,8	29,6	28,0	21,5
Islandija	20,7	23,8	21,4	21,7	...
Izraelis ^{2,3}	23,3	24,5	25,0	...	16,7	20,3	27,6	25,3	26,9
Kipras	11,5	12,7	12,0	13,3	17,1	20,9	19,0	18,7	...
Portugalija ²	27,6	30,5	33,8	37,8	38,8	34,2	33,4	33,6	...
PAR	18,8	19,0	22,4	21,1	26,1	24,3	25,8	27,5	29,0
Filipinai	19,3	26,8	26,2	27,1	26,5	27,6	27,4

¹ Šaltinis [3]. Skaičiavimai atlikti autoriaus

² Išgaunami ir apdirbami pramonė kartu

³ 1955, 1960, 1965 metų grynas vidinis produktas faktinėmis kainomis

⁴ 1955, 1960, 1965 metų išgaunami ir apdirbami pramonė kartu

3 l e n t e l ė. Dirbančiųjų dalis (procentais) užsienio šalių apdirbamojoje pramonėje*

	1960	1974	1980	1985	1988
Išsivysčiusios šalys					
JAV	26,4	24,2	22,1	19,5	18,5
Japonija	21,3	27,2	24,7	25,0	24,2
Vokietija	34,3	36,1	34,3	32,0	31,8
Prancūzija	27,3	28,3	25,8	23,2	21,6
J. Karalystė	38,4	34,6	30,2	24,9	23,6
Europos mažosios šalys					
Austrija	31,3	32,4	29,5	28,2	27,6
Belgija	37,7	34,8	27,9	25,4	23,8
Danija	25,1	21,4	18,4	22,0	21,0
Liuksemburgas	32,4	32,9	26,7	24,0	22,3
Nyderlandai	29,7	25,7	21,5	19,4	18,7
Norvegija	25,6	23,7	20,4	17,5	16,2
Suomija	27,9	29,0	27,8	24,0	22,1
Šveicarija	37,6	35,0	31,7	25,3	24,8
Švedija	31,5	28,3	24,2	22,5	22,0

* Šaltinis [2, p. 41]

2 lentelė. Apdirbamosios pramonės dalis ir nacionalinio produkto, tenkančio vienam gyventojui, lygio kitimas

	BNP, tenkančio vienam gyventojui lygis 1989 m. JAV dol.	Apdirbamosios pramonės dalis %		Didėjimo tempas kartais	BNP, tenkančio vienam gyventojui, vidutinis metinis prieaugio tempas 1965–1989 m. %	BNP, tenkančio vienam gyventojui, lygio padidėjimas 1965–1989 m. kartais	BNP sukurto pramonėje padidėjimas 1965–1989 m. kartais
		1965	1989				
Žemo BNP lygio šalys	80–600	20	27	1,4	2,9	2,0	8,1
Santykiškai žemo BNP lygio šalys	601–2400	20	23	1,2	2,0	1,6	3,2
Santykiškai aukšto BNP lygio šalys	2401–6000	... ¹	2,6	1,9	...
Aukšto BNP lygio šalys	6001–30 000	32	... ²	...	2,4	1,8	1,4 ³

¹ ... – nėra duomenų. Lentelės sudarymo šaltinis "World Development Report 1991" [5].

² Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtojimo organizacijos (OECD) statistiniais duomenimis, išsivysčiusių pasaulio šalių (G-7) apdirbamosios pramonės dalis sudarė 1960 m. – 30,3 proc. ir 1988 m. – 22,4 proc., o Europos mažųjų šalių – atitinkamai 26,7 proc. ir 23,9 proc. [2, p. 63].

³ 1980–1989 m. laikotarpis

4 lentelė. Transnacionalinės korporacijos Europos Sąjungoje, turinčios per 1000 darbuotojų ir filialus bent dviejose ES valstybėse *

Šalis	Šalies kompanijų, turinčių per 1000 darbuotojų, skaičius	Iš jų:			Bendro korporacijų, turinčių filialus bent dviejose ES valstybėse, skaičiaus dalis %
		Europoje besibazuojančių kompanijų, turinčių filialus bent dviejose ES valstybėse, skaičius	Ne Europoje besibazuojančių kompanijų, turinčių filialus bent dviejose ES valstybėse, skaičius	Bendras kompanijų skaičius	
Belgija	187	16	16	32	2,8
Danija	10	15	2	17	1,5
Prancūzija	873	117	26	143	12,3
Vokietija	2449	257	50	307	26,4
Graikija	46	2	–	2	0,2
Airija	67	10	2	12	1,0
Italija	479	32	19	51	4,4
Liuksemburgas	9	2	–	2	0,2
Nyderlandai	700	83	21	104	9,0
Portugalija	162	1	3	4	0,3
Ispanija	351	13	10	23	2,0
Jungtinė Karalystė	3024	332	133	465	40,0
Iš viso	8447	880	282	1162	100

* Šaltinis [6]

L I T E R A T Ū R A

1. Balčiūnas N. Lietuvos ūkio makroekonominė analizė. Vilnius: Lietuvos informacijos institutas, 1994.
2. Historical statistics 1960–1988. OECD, Paris, 1990.
3. National Accounts Statistics: Main Aggregates and Detailed Tables, United Nations. New York, 1992.
4. Lietuvos statistikos metraštis 1989; 1992; 1994–1995 m. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
5. World Development Report 1991. The Challenge of Development. World Bank.
6. World Investment Report 1994. Transnational Corporations Employment and the Workplace. An executive summary. UN, 1994.

**EVOLUTIONARY LAWS AND STAGES OF THE MANUFACTURING INDUSTRY
IN THE WORLD ECONOMY**

Norbertas Balčiūnas

S u m m a r y

In this paper the interrelation between the share of the manufacturing industry and the development level (per capita level of GNP) of the country and adequate regularities are separated into three stages: commodity-based economy, commodity-based/financial economy, and financial/commodity-based economic development.

The evolutionary laws and stages are examined in developed countries of the world, newly emerging industrial countries, small countries of Western Europe, and other developing countries in the period 1955-91.

A sharp decline of the Lithuanian manufacturing industry and decrease in the per capita level of the GNP in the period 1989-94, the inefficient restructuring of the manufacturing industrial sector, and the necessity to form structural policy and priorities for Lithuanian industry are analysed in detail.

In this paper we investigate the development of transnational corporations as an essential and definite manifestation of the globalisation process within the period of 25 years and their economic potential and influence for developing countries.